

Ковальчук І.В.

ІНТОНАЦІЙНЕ ВИРАЖЕННЯ ЗГОДИ ЧИ НЕЗГОДИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Стаття присвячена теоретичному дослідженню кожній з найактуальніших проблем відтворення діалогу, а точніше – інтонаційній організації французького діалогічного мовлення. Володіння мовою на високому рівні пов'язане із необхідністю вивчення теорії інтонації, її зв'язок із мисленням та засобами мовного вираження.

This article is devoted to the theoretical investigation of one of the modern problems of dialogue reproduction, and to be more exactly – to the intonational organization of French dialogical speech. The topicality of the given research is expressed by the fact that not always the differences of intonational expression of the native language and the foreign one are taken into consideration in the process of teaching the foreign communication.

Мовленнєве спілкування є взаємопов'язаною та взаємозумовленою єдністю людських відносин. Мовленнєва діяльність є складною сукупністю процесів, об'єднаних спільною спрямованістю для досягнення певного результату [1]. Людське спілкування становить процес активного обміну інформацією. Комунікація забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання та передачу інформації.

Реалізуючи інформативну функцію пізнання дійсності, мовлення одночасно виконує комунікативну функцію передачі пізнаного та передачі ставлення суб'єкта до предмета мовлення. З точки зору психолінгвістики спілкування мовців втілюється у такі форми мовленнєвої діяльності, як усний діалог, усний монолог та письмовий монолог.

Усний діалог як провідний різновид мовленнєвої діяльності виступає первинною природною формою мовленнєвого спілкування. Визначний лінгвіст Л.В. Щерба зазначав, що "справжнє своє буття мова виявляє лише у діалозі, де вона живе та змінюється" [14, с.4].

Дана стаття присвячена теоретичному дослідженню однієї із сучасних проблем відтворення діалогу, а саме, інтонаційній організації французького діалогічного мовлення.

Актуальність даного дослідження виражена тим, що при навчанні іншомовного спілкування не завжди враховуються розбіжності інтонаційного вираження рідної та іноземної мови. Відбувається інтерференція, що в свою чергу може призвести до фонетичних помилок. Оволодіння іноземною мовою високого рівня пов'язане з необхідністю вивчення теорії інтонації, її зв'язку з мисленням та мовними засобами вираження. Зважаючи на це, завданням нашої статі є здійснення теоретичного дослідження висловлювань згоди-незгоди у французькому діалогічному спілкуванні.

Даній проблематиці присвятили свої праці такі відомі вчені як Адмоні В.Г., Артемов В.А., Багмут А.Й., Баллі Ш., Гордіна М.В., Зінгер Л.Р., Куліш Л.Ю., Щерба Л.В.

Кожна мова має свою систему інтонаційних засобів, які виступають у мовленні у вигляді своєрідних комплексів тональних, динамічних, часових та тембральних модифікацій, що сприймаються нерозривно з сегментним складом мовленнєвого потоку.

У сучасній лінгвістиці вживаються терміни просодія та інтонація. Під просодією розуміють «таке явище мови, що спостерігається в усному мовленні, яке слугує для розрізнення складів та визначення їх сполучення у фонетичному слові» [2, с. 35]. За енциклопедичними даними термін просодія чи просодика означає систему фонетичних засобів (висотних, силових, часових), що реалізуються у мовленні на всіх рівнях мовленнєвих сегментів (склад, слово, словосполучення, синтагма, фраза, надфразова єдність, текст) і грають змісто розрізняльну роль.

Виділяють такі елементи просодії: мелодика, наголос, час, тембр, ритм, для тональних мов – словесні тони. У цьому значенні термін просодія є синонімом поняття інтонація. Обидва терміни вживаються для означення системи супрасегментних засобів мовлення, тобто комплексу фонетичних засобів,

що реалізуються в одиницях більших за сегментні. Класик українського мовознавства І.Огієнко писав: «Інтонацією (лат. *Intono* – голосно вимовляю) у широкому сенсі цього терміну називають усю сукупність суперсегментних компонентів мовленнєвого потоку».

Проте у сучасному мовознавстві існує тенденція до розрізнення поняття просодії та інтонації. Інтонацію пов'язують з фразою, а просодію з усіма мовленнєвими сегментами, починаючи від складу і закінчуючи текстом. Ф.Гаде, наприклад, розглядає просодію у самому широкому сенсі, відносячи до неї інтонацію, акцентуацію, ритм, мовлення, паузи.

Розмежовуючи ці поняття, до просодії відносять фонетичні явища сегментного та суперсегментного рівня, а до інтонації – супрасегментні мовленнєві одиниці. Таким чином, їх головна відмінність полягає у функціональному статусі інтонації у процесі спілкування. Численні науковці подають визначення інтонації, враховуючи неосяжне багатство розумової діяльності людини та її можливості у мовленні при звуковому відтворенні думок [3]. Окремі представники різних фонетичних шкіл звужують поняття інтонації, ототожнюючи її з мовленнєвою мелодикою. Інші розуміють інтонацію ширше, як єдність багатьох компонентів. Єдиної думки щодо кількості і характеру складових, проте, не існує.

Ш. Баллі визначає інтонацію як «природне вираження модальності; саме вона дозволяє нам розрізняти, чи є *Vous me suivez* констатацією факту, питанням чи наказом» [4, с. 50]. Інтонація ніколи не відсутня, хоча і носить тим виразніший характер, чим зрозумілішим виявляється словесне висловлення.

Ж.Марузо писав: «Лише акцентуація та інтонація, за винятком невеликих варіацій, є постійними; саме вони виступають носіями смислу, саме вони, а не синтаксична структура висловлення, зумовлюють психологічну реакцію слухача». Окремі вчені включають до поняття інтонації мелодику, ритм і тембр [11], інші розуміють під інтонацією послідовність тонів, які розрізняються щодо висоти, сили, темпу та тембру,

треті об'єднують у понятті інтонації мелодику, наголос, темп, тембр і ритм. Заслугує на увагу також трактування інтонації як звукового засобу мови, за допомогою якого мовець і слухач виділяють в потоці мовлення висловлення та їх смислові частини, протиставляють висловлення за метою (питання, спонування, волевиявлення), виражають і сприймають суб'єктивне ставлення до сказаного [13].

Найбільш прийнятним видається визначення інтонації як «...явище мови, що спостерігається в усному мовленні, за допомогою якого комунікативний тип речення, його смисловий зміст, синтаксичний склад та модальність отримують своє конкретне вираження» [2, с. 36]. Роль інтонації відображається у предикативно-логічному та смисловому відтворенні думок, а також у емоційно-вольовому та стилістичному забарвленні висловлення [3].

Проблема інтонації діалогічного мовлення передбачає поглиблене вивчення її функцій та складових. Дві найважливіші функції інтонації - комунікативна та експресивна [13]. Перша з них полягає в оформленні комунікативного типу, друга - у наданні сегментам фрази ступеню важливості.

Визначаючи функціональну різноплановість інтонації, виділяють також її комунікативну, мовну, смислову та модальну функції.

Комунікативна функція інтонації постає як необхідна мовна характеристика типу речення: розповідного, питального, спонукального та окличного. По-різному інтоноване речення, що складається з одних і тих самих слів, може являти собою будь-який з комунікативних типів. Комунікативну функцію інтонації розглядають як перетворення слів (називних одиниць) у висловлення.

Мовна функція інтонації проявляється у конкретизації членів речення, типів та видів їх синтаксичних значень та зв'язків між ними. Смислова функція інтонації полягає у вираженні формально-логічного плану предметного змісту речення. Синтагматичне членування фрази відповідно до його осмислення мовцем та залежно від ситуації спілкування має

смісловий характер. Ця функція інтонації характеризується як своєрідна сигналізація про співвідношення теми та реми. Поділ речення на значущі відрізки неможливий без правильного осмислення його змісту.

Інтонація функціонує у поєднанні з лексичним складом та синтаксичною будовою речення, знаходячись з ними у відносинах зворотно-пропорційної залежності, про що також свідчить компенсаційний закон О.М. Пешковського, тобто чим більше одного, тим менше іншого і навпаки [11]. Часом найбільш суттєві комунікативні особливості мовленнєвих вчинків реалізуються переважно інтонаційно. Проте «... на основі лексичної та граматичної будови здійснюється уточнення думок та виразів емоційно-вольових відносин у процесі спілкування» [2, с. 145]. Отже, інтонація є універсальним засобом вираження самих різноманітних суб'єктивно-модальних значень. Інтонаційне пред'явлення різних емоцій, почуттів та волі складає модальну функцію інтонації. Модальність втілюється в одну з уже існуючих в даній системі мови інтонаційних схем речення і виражає одне з тих синтаксичних значень, які у своїй сукупності утворюють категорію модальності.

Експресія інтонації зумовлює реакцію реципієнта, який розпізнає комунікативно-психологічне спрямування стимулюючої репліки. Так, наприклад, у діалогічній єдності співрозмовник погоджується з повідомленим фактом «*Jirai chez l'instituteur, maman, je serai bien sage!*», виражаючи при цьому почуття задоволення, відряду чи втіху: *Jirai chez l'instituteur, maman, je serai bien sage!*

– Ah! Tu es raisonnable enfin!

У разі незгоди, наприклад:

– *Le secret du vote, c'est une conquête démocratique. Le peuple s'est battu pour ça!*

– *Aujourd'hui, le secret, il joue contre le peuple! proteste Marie Roduc.*

Інтонація реакції передає протест з почуттям відчаю. Разом з тим, фраза другого мовця отримує інтонацію обуреного

оклику. Будь-яке речення вимовлене з інтонацією оклику, набуває значення експресивного, оцінного, акцентуючого тощо. Проте «окличність» – лише один із засобів інтонаційного вираження ставлення до того, про що повідомлюється: у мові діє багата система інтонаційних схем, що виражають підсилення, сумнів, недовіру, здивування, іронію, впевненість, згоду, незгоду тощо. Одне й те саме речення може бути подане засобами інтонації як таке, що несе найрізноманітніші, іноді прямо протилежні значення.

Найбільш прийнятними термінами, що визначають функції інтонації, видаються аналітико-синтетична, комунікативна, предикативна та емоційно-вольова. Зважаючи на актуалізуючу роль у мовленні, інтонація розглядається у сучасній науці на рівні трьох аспектів: лінгвістичного (функціонального), фізіологічного (артикуляторно-перцептивного) та акустичного (фізичного). Результати таких комплексних досліджень дають повне уявлення про всі компоненти інтонації: мелодику, інтенсивність, часовий фактор, тембральне забарвлення.

Найбільш дослідженою у фонетичному плані є мелодика, оскільки вона здавна була у центрі уваги науковців. Різноманітний науковий опис мелодики знаходимо у численних лінгвістичних працях. Мелодика, тобто рух основного тону голосу, який може бути підвищеним, зниженим та рівним, є найважливішим складовим сегментом інтонації діалогічного мовлення. Вона найлегше розрізняється мовцями, оскільки найбільше доступна для слухового аналізу. Реципієнт сприймає через мелодику окремі частини мовленнєвого ланцюга, об'єднуючи їх у смислове ціле. При цьому визначається комунікативний тип та суб'єктивно-модальний підтекст фрази.

Основною функцією інтенсивності є виділення якої-небудь частини висловлення. Наголос визначається як «... звукове виділення складу в межах ритмічної структури, яке й вирізняє, формує її як окрему фонетичну одиницю, тобто виконує конститутивну функцію» [9, с. 125].

Природа наголосу по-різному розглядається науковцями: як експіраторна сила та тональна висота або як сукупність сили та довготи; як динамічний фактор або як ефект дії суми компонентів. Чотири фонетичні засоби створюють наголошений склад у будь-якій мові: тривалість, сила, якість, висота. Відповідні типи наголосу ґрунтуються на тривалості голосного виділеного складу (квантитативний), на силі голосного (динамічний), на чіткості голосного (якісний) та на висоті тону виділеного голосного (тонічний).

Щодо класифікації французьких наголосів, то їх диференціюють за значущістю, виділяючи основні (*accents principaux*), інакше кажучи, тонічні та додаткові (*accents supplémentaires*).

Тонічний наголос (*accent tonique*) знаходиться на останньому голосному наголошеного складу, що має місце у сьові, у ритмічній групі, у синтагмі і у фразі. Внаслідок цього тонічними наголосами є словесний, ритмічний, синтагматичний та фразовий. Їх основна роль полягає у членуванні мовленнєвого потоку. Додатковими наголосами вважають логічний (*accent logique*), емфатичний (*accent emphatique*) та згондарний (*accent secondaire*).

Ритмічний наголос виникає в результаті об'єднання ненаголошеного слова з наголошеним. У французькому мовленнєвому ланцюзі він може об'єднувати два та кілька слів [7].

У синтагмі тісний зв'язок між словами виражається, зокрема, через градацію наголосу за силою [8]. «Такий дещо посилений наголос уже не є, власне, словесним наголосом, він слугує фонетичному об'єднанню синтагми та відокремленню її від сусідньої синтагми» [8, с. 275]. Такий наголос називають синтагматичним. Синтагматичний наголос характеризує синтагму в цілому, проявляючись у кінцевому слові.

У мовленнєвому потоці наголос слова влітається у тканину інтонації як її елемент, створюючи фразовий наголос. Він накладається на той чи інший інтонаційний контур, створюючи його певні різновиди. «Основне призначення фразового наголосу – збереження акцентного образу фрази шляхом виділення одного з його складів, розпізнавання слів, відрізнення

складних слів від довільного сполучення слів тощо» [6, с. 11]. К.К.Баришнікова розглядала фразовий наголос як «... індикатор значущих акцентних одиниць різноманітної ієрархії у взаємодії з цілим висловленням - фразою» [2, с. 5].

Окрім складів з основними наголосами, що виконують конституюючу роль, у французькій мові вживаються також додаткові наголоси, які мають переважно імплікуюче значення.

Перш за все, логічний наголос вживається тоді, коли ситуація потребує смислового виділення того чи іншого члена речення. У випадку, коли рема може бути зіставлена з логічним предикатом, мова йде про логічний наголос [8].

Французький логічний наголос пов'язаний з сегментацією мовленнєвого потоку, вживанням різних стилістичних прийомів, а також певних синтаксичних зворотів, найчастіше антиципації та репрізи. Фонетична природа французького логічного наголосу не збігається з природою українського логічного наголосу і «полягає у посиленні та подовженні голосного початкового складу слова, з чим поєднується і зміна його висоти» [14, с.130].

За необхідності виділити будь-яку емоцію індивіда з'являється емпатичний наголос. У сучасній українській літературній мові емпатичний наголос визначається як «виділення важливої зі смислового погляду частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) у зв'язку з вираженням експресії мовлення, емоційного стану мовця» [12, с.78].

Французький емпатичний наголос має консонантну природу, він передається подовженням приголосного, а також своєрідною мелодикою. Л.В.Щерба писав: «У французькій мові емпатичний наголос полягає у посиленні приголосного першого складу, а якщо слово починається з голосного, то другого (причому цей приголосний ніколи не розпадається на два склади)» [14, с. 132]. У випадку, якщо слово починається з голосного, то феномен емпатичного наголосу супроводжується гортанною змичкою (le coup de glotte).

Згондарний наголос виконує організуючу роль у французькому ритмі. Вживання згондарного наголосу пояснюють-

ся принципом чергування сильних та слабких складів, що властиве французькій мові. Загалом фонетична природа згондарного наголосу ще мало вивчена. Переважає думка вчених щодо мелодійного характеру його формування.

Поряд з наголосом необхідною умовою існування мовленнєвих одиниць та їх складових є їх протяжність у часі. Тривалість або темп як компонент інтонації являє собою швидкість вимовляння тих чи інших відрізків мовлення [8]. Йдеться про відносну швидкість вимовляння окремих слів у ритмічній групі, синтагмі чи однієї фрази по відношенню до іншої. Темп у значній мірі залежить від індивідуальних особливостей мовця. Різний темп визначається також стилем мови, який зумовлюється ситуацією спілкування. Темп діалогу пов'язаний також зі змістом висловлення, з функцією його складових.

Одним із суттєвих чинників синтаксичної фонології, що включається саме у систему мови, є пауза, «оскільки у розподілі та співвідносному розмірі пауз спостерігається протиставлення системного характеру» .

«Пауза - більш або менш тривала артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці. Паузи використовуються як засіб смислового та емоційного виділення слова або синтагми» [12, с. 78-79]. Тривалість паузи певним чином співвідноситься з загальною інтонацією та характером смислових відношень між частинами висловлення. Паузи різної довжини відокремлюють одну синтаксичну одиницю від іншої, тобто членують фразу на ритмічні групи та синтагми, а також виражають характер зв'язку між ними. При цьому вона наголошує, що «пауза виявляється не суттєвою при визначенні комунікативних типів фрази, де головною диференційною ознакою є мелодика» [12, с. 174]. Паузи класифікують за способом отримання ефекту паузи на темпоральні, з перервою у звучанні чи нульовою інтенсивністю, та нетемпоральні, без перерви у звучанні. Окремі вчені розглядають лише паузи, «пов'язані з перервою у звучанні смислового відрізка, через те, що саме такі паузи створюють ті чи інші умови прийо-

му інформації» [10, с. 114]. Під час передачі того чи іншого емоційного відтінку також використовується пауза. Найчастіше це пауза “хезитації”, яка свідчить про психологічний стан мовця, його схвилювання, збудження. Співрозмовник вдається до таких психологічних пауз іноді у зовсім неочікуваних місцях, обдумуючи своє висловлення або намагаючись вгамувати своє хвилювання.

Явище, що здається паузою, може й не мати ознак тривалої зупинки: на слух ми іноді сприймаємо паузу при тому, що звучання голосу не припиняється. Таку паузу називають уявною. Переплетіння та взаємодія різних фонетичних засобів оформлення висловлення зумовлює багатоаспектність відображення у ньому смислового змісту та суб'єктивно-модального ставлення до сказаного, а також емоції, яку мовець вкладає у фразу-висловлення. Усе це лежить в основі виникнення мінімальної одиниці – інтонеми.

Інтонема – це сукупність або пучок просодичних дистинктивних ознак, що мають сферу функціонування речення. Конкретні реалізації інтоном являють собою інтонаційні структури, функція яких полягає у вираженні судження. Інтонаційні структури становлять дискретну систему інтоном. Диференційні ознаки інтонеми, що виражають видові характеристики комунікативно спрямованої думки, виявляються тільки в парадигматичному зіставленні різних видів інтоном і становлять парадигматичну характеристику останніх.

Вказуючи на те, що мовне дано в мовленнєвій інтонації у двох планах, у плані інтонеми і в плані інтонаційного варіанту, В. О. Артемов говорить про необхідність їх розрізнення. Інтонема має сигніфікативну функцію, слугуючи для визначення мовленнєвих вчинків, що здійснюються через мову (наприклад, розрізнення розповіді від запитання).

Інтонаційний інваріант має комунікативну функцію, виступаючи відносною структурою вторинних фізичних (акустичних) характеристик, неодмінно присутніх у мовленні особи, яка говорить правильно даною мовою, і тих, що визнача-

ються статистично. Він є своєрідним діючим агентом в процесі спілкування засобами мови.

Виходячи з вищенаведених наукових положень щодо інтонації, можна констатувати, що просодичне оформлення стиμου та реакції є ведучим чинником об'єднання реплік у діалогічну єдність.

Виявлення інтонаційних закономірностей творення реплік згоди/незгоди уявляється можливим шляхом вивчення та опису інтонаційної структури ініціюючої та реагуючої реплік ДЄ, з подальшим їх зіставно-функціональним аналізом.

Згідно з теорією смислового членування речення будь-яку смислове членування передбачає існування у реченні елемента, який є найважливішим для мовця.

Вчені по-різному називають такий елемент: центром висловлення, предикатом, ремою, семантичним центром.

Узагальнюючи аналіз теоретичних досліджень, можна зробити такі висновки:

1. Генетично первинне усне діалогічне мовлення, зафіксоване друком, дає можливість "уповільнити миттєвість" спілкування та встановити закономірності його перебігу. Оскільки діалог є самовираженням двох співрозмовників, він здатний якнайглибше передати зміст їх думок та почуттів. На цьому ґрунті виявляється одностайність чи різнобачення явищ світу, що їх оточує. Це породжує діалог-унісон та діалог-дисонанс.

2. Визначальним чинником передачі змісту діалогу є надфразова діалогічна єдність. Репліка другого співбесідника сприймається як вираження згоди/незгоди лише у зв'язку з висловленням першого комуніканта.

3. Згода/незгода розглядається як суб'єктивна оцінка змісту попереднього висловлення, прийняття чи неприйняття думки першого мовця, як результат збігу чи розбіжності суб'єктивних модальних настанов суб'єктів.

4. Категорія згоди/незгоди характеризується експліцитними та імпліцитними формами вираження в межах різних мовних аспектів. Експліцитна згода/незгода реалізується відкритою лексичною та граматичною гармонією/дисгармо-

нію думок співрозмовників. Імплицитна реакція характеризується відсутністю в ній вербальних засобів, що вказують на настанову згоди/незгоди комуніканта, тобто відсутністю повної відповідності між планом змісту та планом лексико-граматичного вираження репліки.

5. Достеменне розуміння явної чи прихованої форм вираження поглядів, думок та намірів суб'єктів діалогу сягає своїм корінням до поняття мовної модальності як основи мовленнєвої діяльності. Суб'єктивна модальність відтворює внутрішній стан мовця, його наміри, мотиви, почуття, що зумовлює наявність неосяжної різноманітності модальних відтінків передачі згоди/незгоди.

6. Збіг або розбіжність суб'єктивних настанов мовців віддзеркалюється на ступені емоційності діалогічних висловлень.

Саме вивчення мелодики та наголосу діалогічних єдностей становить підґрунтя для виведення закономірностей перебігу двобічного спілкування та створення інтонаційних моделей реплік згоди/незгоди.

Література

1. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания // РАН Ин-т лингв. Исслед., 1994. – 153с.
2. Артемов В.А. Психология речевой интонации. – М.: Из-во МГПИИЯ, 1976. – 75 с.
3. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові / АН УРСР ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1991. – 168 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во лит-ры, 1995. – 416 с.
5. Барышникова К.К. О фразовых ударениях и слоговой выделенности в современном французском языке // Экспериментальная фонетика. – Минск: МГПИИЯ, 1976. – С.4-13.
6. Бровченко Т.О. Словесний наголос в сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 1969. – 188 с.
7. Гордина З.О. Лінгвістична модель іспанського діалогічного мовлення: принципи граматичної побудови діалогічного тексту: Автореф. дис...д-ра філол.наук:10.02.05 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1996. – 48 с.

8. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высшая школа, 1976. – 312 с.
9. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. – Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова, 1968. – 143 с.
10. Кулиш Л.Ю. Психологические аспекты восприятия устной иноязычной речи. – К.: Изд-во при КГУ издат. Объединения “Вища школа”, 1982. – 207 с.
11. Пешковский А.М. Интонация и грамматика. Избранные труды. – М.: Учпедгиз, 1959. – 252 с.
12. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
13. Торсуева И.Г. Интонация и смысл высказывания. – М.: Наука, 1979. – 109 с.
14. Щерба Л.В. Субъективный и объективный метод в фонетике / Избранные труды по языкознанию и фонетике. – Л.: Изд. ЛГУ, 1958. – Т.1. – С.110-116.
15. Щерба Л.В. Фонетика французского языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 310 с.
16. Marouzeau J. Précis de stylistique française. – P.: Masson et Cie, 1969. – 191 p.